

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

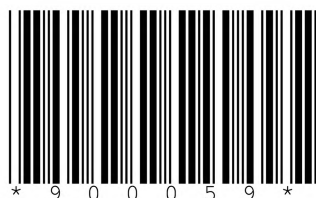
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser

Af Gunnar Knudsen

*Særtryk af
Fortid og Nutid
Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie
1919, bind 2*

DIS Arkiv & Bibliotek

 SLÆGT & DATA

...et DIS-Danmark projekt

DE DANSKE MATRIKLER OG DERES BENYTTELSE VED HISTORISKE UNDERSØGELSER.

Af GUNNAR KNUDSEN.

DA Enevælden i 1660 var blevet indført, var Landets Finanser i en daarlig Forfatning. Den lige afsluttede Svenskekrig havde den største Skyld i dette; alle Midler var opbrugt, og Landet var afkræftet og hærget, saa Skatterne indbragte paa langt nær de fornødne Beløb. Der var ingen anden Udvej end at se sig om efter nye Skatter, naar de gamle svigtede.

Den nye Skat, som man straks efter Enevældens Indførelse gik i Lag med at forberede, var en Jordværdiskat, idet man som Skatteenhed valgte Hartkornet. Allerede tidligere havde man brugt Begrebet Hartkorn om Landgildeafgifter, og ved Mageskifte, Handel eller Søkendeskifte var det almindeligt, at man udregnede Godsets Værdi i Hartkorn og solgte og delte det derefter. Hartkorn betyder »haardt Korn«, hvorved forstaaes Rug og Byg, og naar man efter en bestemt Takst omregnede de forskellige Naturalieydelse, som udgjorde en Gaards Landgilde, i Rug- eller Bygværdi, fik man Gaardens Hartkorn. I Arent Berntsens Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (1656) og i Skonnings Taxtbog (1657) findes udførlig Anvisning til den Slags Taksering i Hartkorn, alene med Salg og Skifte for Øje, da Bøgerne stammer fra en Tid, der ligger noget forud for Hartkornsskatten.

Da Regeringen i 1660 skred til at forberede Hartkornsskatten, indsaa man, at der manglede et fast Skattegrundlag.

Landgildeafgifter var en Sag mellem Godsejeren og Fæstebonden, og havde hidtil næsten unddraget sig Statens Kontrol. For en stor Del var Kronen jo selv Godsejer og kunde med Lethed skaffe sig Klarhed over Landgildeafgifterne paa Krongodset, men anderledes stillede det sig med alt det Gods, som ejedes af Adel, Gejstlighed og Folk af borgerlig Herkomst. Man maatte skaffe sig Oplysning om, hvad der blev ydet i Landgilde af alt dette Gods, for at det kunde sættes i Hartkorn. Men heller ikke dermed var Grundlaget lagt; der var jo desuden selve de adelige Gaarde og ogsaa hist og her en Del Selvejerbønder, som ikke svarede Landgilde, fordi Brugerne tillige var Ejere af Gaardene. Hovedgaardsjorden maatte sættes i Hartkorn, for den havde ikke længer Privilegium paa at være skattefri, og da der ikke var Landgildeafgifter at regne med, maatte Hartkornsansættelsen af denne Jord ske efter særlig Taksering, noget man, som anført, allerede tidligere havde brugt ved Salg og Skifte.

Men det faste Skattegrundlag maatte hurtigst muligt skaffes til Veje, der maatte indrettes en Matrikel. Ordet Matrikel bruges oprindeligt om enhver officiel Fortegnelse — vi taler om Universitets-Matrikler, Fortegnelser over Studenter — men faar mere og mere Betydningen officiel Fortegnelse over Afgifter af Jordejendomme.

Matrikelsarbejdet indledes med, at Regeringen i 1660 befaler, at alle Lensmænd, Kapitler og Godsejere skal indsende Afskrifter af deres Jordebøger — til Brug ved Fordeling og Paa-ligning af Indkvarteringen — til Rentekammeret (²⁸/₉ 1660). Hvis ikke Jordebøgerne var indsendt inden ¹/₃ 1661, kunde de selv tilskrive sig Skylden, om der blev tillagt dem flere Ryttere, end der med Rette tilkom dem. Jordebøgerne indkom meget langsomt, og Befalingen maa gentages Gang paa Gang. Mange Adelsmænd har vel følt denne Befaling som Indgreb i deres Privatliv og har vel ogsaa været noget usikre overfor dens Hensigt, og derfor nølet noget, først ¹⁰/₁ 1661 hedder det, at Meningen med Indsendelsen af Jordebøger var at tilvejebringe en Skattematrikel. — En Mængde af disse Jordebøger er bevarede endnu; i Rigsarkivet findes 15 Pakker vedk. Sjælland,

4 Pakker vedk. Laaland-Falster, 10 Pakker vedk. Fyn, 30 Pakker vedk. Jylland og 1 Pakke vedk. Gejstlighedens Gods. (Vejl. Arkivregistr. II, 29—30.)

Det maa have staaet klart for alle, at disse Selvangivelser ikke ganske ubesete kunde lægges til Grund for en Matrikel — det er en almindelig menneskelig Tilbøjelighed at se vel meget paa sin egen Fordel til Skade for Samfundets Interesser, noget man stadig hører om i vore Dage, naar der er Tale om Selvangivelse til Skattevæsenet, og der er ingen Grund til at tro, at de i 1660 ff. indsendte Jordebøger har dannet nogen Undtagelse. Stoffet maatte underkastes en kritisk Behandling, før det blev brugbart. Eksempelvis kan anføres, at Ejeren af Nielstrup Gd. paa Lolland opførte alle Bønderne i Kragvig som Husmænd under Gaardens Takst i en indsendt Jordebog. (Matr. 1664, Nr. 1817 B. 237.) Joakim Gersdorf faar derfor ^{13/12} 1660 Ordre til at stille Forslag i Collegiet om »paa hvad maneer en Rigens matricul offuer det gandsche Riige best kand forfattes oc hurledis all eyendomb ligesom andensteds brugeligt er vden nogen persons anseelse kand anslages, saa at dereffter en Rigtig Matricul som forskreffuit staar kand forderligste vden ophold os till tieniste oc landet til forlindring oc beste i werch stilles.«

Første Matrikelskommission.

Resultatet af disse Overvejelser ^{20/12} 1660 blev, at der skulde udnævnes særlige Kommissarier til at taksere Købstæderne, og nye, nøjagtigere Jordebøger skulde kræves indsendt.

Der udnævnes 2 Adelsmænd for hvert Stift; de skal sammen med Biskoppen (eller 2 Provster) og 2 Borgmestre rejse Stiftet rundt og taksere alle Ejendomme i Købstæderne i Overværelse af Lensmanden. (^{26/2} 1661.) Samtidig indskærpes Ordren til alle Stænder om at indsende Jordebøger.

Der udgaar Ordre til Bisperne (^{31/5} 1661) om at indsende Fortegnelser over gejstligt Gods. Af disse Fortegnelser er en Pakke bevaret i Rigsarkivet. Samme Dag faar Lensmændene Ordre til at indsende Fortegnelse over Benaadninger i Lenet, om Udsæd og Høavl paa Ladegaardene og om Tiender. Sammen

med de stedlige Præster skal Lensmændene gaa Sognene rundt og besøge alle Gaarde, optegne Ejere, Landgilde, Udsæd m. m.; til dette Brug leverer Bisperne Fortegnelse over Sogne og Herreder. Af disse Lensmands- og Præsteindberetninger er der indkommet nogle; i Rigsarkivet findes saadanne fra Aarhus og Ribe Stifter samt fra Salling Herred, men det er ingenlunde sikkert, at der har foreligget Materiale af den Art fra hele Landet (V. A. II, 30).

Anden Matrikelskommission.

Befalingen om at indsende Jordebøger og om at taksere Købstæder er kun blevet udført stykvis, og det hele Arbejde er derfor blevet hæmmet, hedder det i Befaling af $\frac{4}{8}$ 1661. Nu udvælges derfor nye Kommissarier, for at Værket kan blive udført uden yderligere Forhaling. De tidligere udnævnte Kommissarier afskediges, og der udnævnes en ny Kommission paa 5 Medlemmer for hvert Stift, gennemgaaende bestaaende af 1 Adelsmand, 1 Gejstlig, 1 Officer og 2 Borgmestre; de skulde saa supplere sig med 2 Herredsfogeder og 2 Ridefogeder.

De skulde først gennemgaa Landet. Alle Gaarde skulde medtages, og deres Størrelse angives ($\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ Gd., Boel., $\frac{1}{4}$ Gd.), desuden Huse og Møller. Tilstanden skulde beskrives, Ejeren anføres, og Landgilde og andre Afgifter specificeres. Udsæden, Høavl og Olden skulde ogsaa anføres. Kongelige og adelige Gaarde skulde takseres.

Naar Landet var behandlet, kom Turen til Købstæderne. Først skulde erfares, hvad den tidligere Kommission havde udrettet, og Arbejdet skulde fuldendes. Ved Købstædernes Vurdering tages Hensyn til Ejendommenes Beliggenhed, om den er bekvem for Trafikken. Til hele Arbejdet, saavel paa Land som i By, gives en Frist paa 2 Maaneder.

Rentemester Henrik Møller faar Befaling til at være Kommissionen behjælpelig med Overvejelser, før den rejser ud, og først en Maaned efter Udnævnelsen afrejser Kommissarierne og optager deres Virksomhed ($\frac{7}{9}$ 1661). Det maa vel siges at være

lovlig sent, naar hele Arbejdet var tænkt tilendebragt paa to Maaneder.

Man erfarer hurtigt, at Arbejdet gaar altfor langsomt, og Stifterne deles derfor, idet der udnævnes lige saa mange nye Kommissarier. (²⁹/₁₀ deles Sjællands, Fyns, Aarhus, Ribe og Vendelbo Stifter; Viborg og Lollands Stifter forbliver som tilforn. — Til de fynske Kommissarier udgaar Brevet først ⁹/₁₁.) Men allerede ¹²/₁₁ sker der en ny Deling af Sjællands Stift; det deles nu i fire Dele, og nye Kommissarier udnævnes derfor til de to nyoprettede Dele. Anledningen er, at Arbejdet »ikke endnu inden den bestemte Tid har haft sin tilbørlige slynlige Fremgang, hvorover En og anden fornøden Anstalt mærklig bliver retarderet.« Den »fornødne Anstalt« var Skatteudskrivningen, og Regeringen var stærkt interesseret i at kunne komme til at udskrive Skatterne jo før des bedre.

Den 6. April 1662 udgaar der Befaling til Kommissarierne, der vel nu arbejder rundt om i Landet, om at samles med Generalkrigskommissær Otto Powisch paa forskellige Dage i Roskilde, Odense og Viborg for at enes med ham om en retfærdig Taksering af Købstæderne. Der er for stor Ulighed i Taksering af Land og By, mange Kirkesogne er sat ligesaa højt i Hartkorn som en hel Købstad. Købstæderne skal takseres i Forhold til Landet; men for en vis Sum Penge at erlægge i 4 aarlige Terminer; denne Sum fastsættes i Forhold til, hvad et Landsogn vil svare, naar der paalægges en Skat af $\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. HK. Til Sammenligning maa Kommissarierne indlevere Hartkornsekstrakter over de enkelte Herreder og Sogne.

Men Tiden gik, og Matriklen blev ikke færdig. Da maatte Hartkornsskatten indføres alligevel, Statskassen krævede det — og indføres, før Ligningen var lagt. 4. Juli 1662 udgaar Skattebrev over Danmark. Der kræves en Skat af 4 Slettemark af hver Tønde Hartkorn. Det erkendes, at det havde været Hensigten at vente med Udskrivningen, til den nye Matrikel var færdig, men det tog længere Tid end formodet. Hartkornsskatten skulde nu udredes efter Bøndernes Landgilde og efter Hovedgaardenes Vurdering i Arv, Køb eller Pant; herunder ogsaa

Skovhartkorn. Møllehartkorn regnedes halvt, og Tiendehartkorn kun kvart. — Denne Hartkornsskat skulde opkræves efter Jordernes egne Jordebøger, der i underskreven Stand krævedes indsendt inden August Maanedes Udgang til Amtmændene. Disse Jordebøger, der brugtes til foreløbigt Skattegrundlag, er endnu bevarede i meget stor Udstrækning, og findes i Rigsarkivet sammen med de ældre Jordebøger, der indsendtes som Grundlag for Matriklernes Udarbejdelse. (V. A. II, 29—30.)

Imidlertid gik Tiden, og Frugterne af Matrikuleringskommissionernes Arbejde udeblev stadig. Der maa 25. September udsendes Rykkerbreve til dem alle med alvorlig, streng Befaling om at gøre hele Arbejdet færdigt uden Ophold og om at indsende Købstadstakseringen med første Post. I Skattebrevet til Købstæderne 30. Nov. 1662 siges ogsaa, at Ligningen er lagt efter Matrikelskommissionens Taksering, men denne Taksation er kun ufuldstændig bevaret, i Rigsarkivet har vi den dog for en Række jyske Købstæder (Hobro, Mariager, Randers, Grenaa, Æbeltoft, Aarhus, Skanderborg, Horsens, Varde, Vejle, Kolding, Viborg og Skive, V. A. II, 145; for Fredericia findes de i en Pakke Præsteindberetninger for Ribe Stift (V. A. II, 30), en Taksering af København 1661 findes ogsaa i Rigsarkivet (V. A. II, 110, skreven Tilføjelse i Rigsarkivets Eksemplar).

Imidlertid er ogsaa hurtig de egentlige Matrikelsprotokoller blevet færdige, de er næsten alle daterede 1662. Denne Kommissionsmatrikel er næsten fuldstændig bevaret, kun ganske enkelte Dele mangler. Alle Bindene findes, paa en enkelt Undtagelse nær, i Rigsarkivet. Her skal gives en Fortegnelse over dem:

Kommissions-Matriklen 1661—62.

Roskilde Bispegaards Lens Matrikel (Sømme, Voldborg, Ramsø og Tune H.).

Holbæk Lens Matrikel.

Dragsholms Lens Matrikel.

Kalundborg Lens Jordebog.

Antvorskov og Korsør Amts Matrikel.

Sæbygaards Amts Matrikel.

Ringsted [Klosters Lens] Matrikel.

Matrikels-Jordebog over Vordingborg og Jungshoved Len.

Halsted Kloster og Ravensborg Lens Matrikel.

Jordebog til Matriklen udi Aalholm Slots Len (2 Bd.).

Matrikelsværk over Nykøbing Slots Len.

Fyns Matrikels 1ste Part (Vindinge H., Gudme H. med Hesselager Birk, Odense H. m. Dalum Birk, Bjerre H. m. Hindsholm, Sunds H. m. Taasinge og andre smaa Øer og Langeland).

Fyns Matrikel 2den Part (Salling, Baag, Vends, Skovby, Skam og Lunde Herreder).

Matrikelsbog for Vendsyssel samt Nør- og Sønder-Tranders og Hasseris Sogne i Himmersyssel.

Matrikels-Jordebog over Hanherred, Hannæs Birk, Tyland og Morsland.

Matrikel for Viborg Stift.

Den 1ste Part over Aarhus Stift (Aarhus Gd. og Kalø Len).

Den 2den Part over Aarhus Stift (Skanderborg Len, Galten og Hovelbjerg Herreder under Dronningborg Len).

Den 3die Part af Aarhus Stifts Matrikel (Mariager Kloster, Silkeborg og Aakær Amter).

Matrikel udi Koldinghus Len.

Matrikel, gjort i Vester Herred og Kærgaards Birk Anno 1661.

Antegnelse paa Kannikers, Hospitals-, Kirkens, Adelens og andres Tjeneres i Sønderjylland under Riberhus beliggende 1661. (Møgeltønder og Ballum Birker, Før, List og Rømø Land, Hvidding H., Lustrup Birk, Tønder, Højer og Lø Herreder.)

Alle disse ovennævnte Protokoller findes i Rigsarkivet. Herhen hører dog ogsaa:

Riberhus Amts Matrikel 1662, som findes i Matrikelsarkivet (Nr. 1818 B).

Amtsstuematriklen 1664.

Det kan med Sikkerhed siges, at Kommissionsmatriklen af 1661—62 ikke har været tilfredsstillende. Det kan forekomme os lidt mærkeligt, for Grundlaget skulde ellers synes at være lagt under Hensyntagen til berettigede Interesser. Paa den ene Side havde man Godsejernes indsendte Jordebøger, paa den anden Side Bøndernes egne Oplysninger gennem Præsternes Indberetninger. Det kunde være interessant at sammenligne disse to Opgivelser for et større Omraade, men det vil føre for vidt at komme ind paa det her. Ejendommeligt er det at se, at

at Landgilden i Præsteindberetningerne næsten systematisk er blevet forhøjet, at dømme efter Rettelser med Blæk i selve Indberetningerne.

Muligt er det, at Kommissionernes Sammensætning har været uheldig; de bestod af adelige, borgerlige og gejstlige Medlemmer og supplerede sig hvert Sted med to Ridefogeder og to Herredsfogeder, og der kan saaledes egentlig ikke have været nogen til at varetage Bøndernes Interesser, for Herredsfogederne, der ganske vist var Bønder, men efterhaanden var blevet fuldkommen afhængige af Lensmænd og Godsejere, var næppe i Stand til med nogen Vægt at hævde Bøndernes Sag.

Kommissionsmatriklen blev derfor kasseret ($\frac{2}{2}$ 1663), og 26. Nov. 1663 udgik Ordre til Amtmænd og Amtsskrivere over hele Landet om inden 1. Febr. 1664 at forfatte en ny Matrikel. Grundlaget er Kommissionsmatriklen. Men nu er det andre Folk, som arbejder med den. Kongens Embedsmand, Amtmanden, er den fødte Formand, og han tager i hvert Herred indtil 7 Bønder til Hjælp, helst Herreds-, Sogne- eller Birkefogeder og Sandemænd, men dette er ikke nogen udtrykkelig Befaling, Amtmanden staar frit i Valget med Hensyn til, hvilke Bønder han vil have med i Arbejdet, det skal blot være uvildige, vederhæftige Mænd. Det bliver derfor et ganske andet Arbejde end sidst.

Fordringerne til Matriklen er næsten som i Befalingen $\frac{4}{8}$ 1661. Der kræves Fortegnelse over alle Gaarde og Huse (ligeledes disses Størrelse, $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ Gaard, Bol o. s. v., som i 1661). Landgilde skal anføres. Adelsgaarde og Selvejergaarde skal takseres i Hartkorn. Der kræves ikke, som i 1661, Angivelse af hver Gaards Udsæd, men det anføres ikke desto mindre ofte (vi finder det for Kalundborg Amt, Holbæk Amt, Samsø, Nyborg Amt, Lolland-Falster, Koldinghus Amt, Dueholms Amt).

Som Arbejdet i det hele formede sig, blev det til en revideret Omskrivning af Kommissionsmatriklen, og kunde heller ikke blive andet, for Grundlaget var det en Gang givne, Landgilden og Takseringen efter Udsæd, og blev Matriklen uretfærdig, saa var det Grundlaget, som var uheldigt. Dog er flere Histo-

rikere tilbøjelige til at tro, at Bønderne har opgivet deres Udsæd (og Landgilde) for lavt.

Revisionen gik iøvrigt for sig paa den Maade, at Amtsskriveren og hans Medhjælpere kørte rundt i Herrederne og forsamlede Bønderne og sammenholdt deres Oplysninger med det Materiale, som forelaa. Rettelser findes ikke sjældent noterede. For Eksempel hedder det om en Mølle i Vendbjerg, Nors S., Hillerslev H.: »Denne Mølle var udi forrige gjorte Matricul sat for 12 Tdr. Møhlskyld, hvilket skal vere forseet, efftersom han der Møllen tilkommer bereter ey att bekomme somme Aaringer uden 4 tdr. oc somme kun 3 Tdr.« Aarup Mølle i Snedsted S., Hassing H., er sat for 60 Tdr. Mølleskyld i Kommissionsmatriklen i Stedet for 30 Tdr.

Vanskeligheder havde Amtsskriverne ofte at overvinde, navnlig overfor adelige Godsejere. I Bjerring, Middelsom H., opføres: »Gaadhuse 10 wdj. forne. Biering, som thillhørrer Welb. Christen Scheell thill Wlstrup, och iche kunde erfarris, huad en huer schylder, eptersom wj Bønderne iche kunde komme i Thahle, men maatte lade os nøye med hans offuerleffuerede Jordebogh.« Og denne Bemærkning findes, hver Gang der er Tale om nogle af Christen Scheels Husmænd.

Amtsstuematriklen 1664 er bevaret for Størstedelen af Danmark, og findes nu i Matrikelsarkivet. Der har foreligget to Eksemplarer af den, et i Rentekammeret, og et omkring i de paagældende Amtsstuer. Det første er som nævnt hovedsagelig bevaret i Matrikelsarkivet, og det andet er næsten fuldstændig gaaet til Grunde. Rester af dette Amtsstueeksemplar er dog nu havnet i Landsarkiverne, og det træffer sig saa heldigt, at det netop paa et Par Steder er i Stand til at udfylde Huller i Rentekammereksemplaret. Her skal gives en Fortegnelse over de bevarede Protokoller af Matr. 1664. Numrene henviser til Matrikelsarkivets Ordning. Datering er udeladt, naar det er 1664.

Amtsstuematriklen 1664.

1796 A: Abrahamstrup Amt. (Dat. 29. Juli 1672, Horns H.)

1796 B: Roskildegaards Amt. (Dat. ¹²/₉ 1666; omf. Sømme, Voldborg, Ramsø og Tune H.)

- 1797: Ringsted Amt (Ringsted H., udat., med Tilskrift 1672).
 1798: Sorø Amt (Alsted H.).
 1799 A: Antvorskov Amt (Slagelse H., noget af V. og Ø. Flakkebjerg H.).
 1800: Korsør Amt (noget af V. og Ø. Flakkebjerg H.).
 1801: Kalundborg Amt (Arts og noget af Skippinge H.).
 1802 A: Dragsholms Amt (Ods H.).
 1803 A: Sæbygaards Amt (Løve H.).
 1804: Samsø.
 1805: Holbæk Amt (Merløse H. Dat. ¹²/₉ 1666).
 1805: Holbæk Amt (Tudse H. Dat. ¹⁷/₁₂ 1673).
 1806: Tryggevælde Amt (Stevns, Fakse og Bjæverskov H.).
 1807: Vordingborg Amt (Baarse, Hammer og Tybjerg H.).
 1808: Møn (Dat. 1670).
 1809: Nyborg Amt (Dat. 1665; omfatter Vinding H., Salling H., Sunds H. med Taasinge, Gudme H. med Hindsholm).
 1810: Odensegaards Amt (Bjerre, Skam, Lunde, Odense og Aasum H.).
 1811: Rugaards Amt (Dat. ²⁴/₂ 1665, omf. Skovby H. I Rigsarkivet og i Landsarkivet for Fyn findes en Matrikel over det samme, dat. ⁷/₈ 1664).
 1813 A: Hindsgavl Amt (Vends H.).
 1813 C: Ekstrakt af samme Bog, dat. 1665.
 1814: Tranekær Amt (Dat. ²⁹/₃ 1665. Omfatter Langelands N. og S. Herred, benævnes Copi-Matrikel).
 1815: Nykøbings Amt (omf. Falster, herunder Bogø).
 1816: Halsted Klosters Amt (Lollands N. og S. Herred).
 1817: Aalholm Amt (Musse Herred).
 1817 B: Aalholm Amt (Fuglse Herred).
 1818 C: Riberhus Amt. (Omfatter Møgeltønder Birk, Højers, Lø og Hvidding H., Lustrup Birk, Manø, Sønderho, Fanø, Ribe og Varde Byer, Kalvslund, Frost, Gørding, Malt og Skads Herreder, Vester Herred med Kærgaards Birk.)
 1819: Koldinghus Amt. (Brusk, Anst, Holmans, Jerlev, Elbo, Tørrild, Nørvangs og Slavs Herreder, udat., men med Tilskrift af ¹³/₁₂ 1664.)
 1821: Bøvling Amt (Skodborg, Vandfuld, Ulfborg og Hind H.).
 1822 A: Havreballelegaards Amt (Ning, Vester Lisbjerg og Hasle H.).
 1823: Stjernholms Amt (Dat. ¹⁶/₁₂ 1663, omf. Hatting, Bjerre og Nim Herreder).
 1824 A: Kalø Amt (Nørre H., Sønder H., Sønderhald, Mols, Øster Lisbjerg Herreder).
 1825 B: Skanderborg Amt (Voer, Tørsting, Hjlemslev, Sabro, Framlev og Gjern Herreder, Skanderborg og Rye Birk).
 (1825 A er en Ekstrakt, maaske fra 1680.)
 1829: Silkeborg Amt (Dat. ²/₈ 1665, omf. Hids, Vrads, Lysgaard og Gjern Herreder).

1831—32: Hald og Skivehus Amts Matrikel (omf. Middelsom, Fjends, Rinds, Nørrelyng, Nørre, Harre, Rødding og Hindborg Herreder).

1833: Aalborghus, Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter (omfatter Fleskum, Hellum, Hindsted, Slet, Aars, Hornum, Kjær, Jerslev, Børglum, Hvetbo, Ø. og V. Han, Vennebjerg og Horns Herreder).

1836: Dueholm, Ørum og Vestervig Amter (Sønder, Nørre, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Revs Herreder).

Dette Materiale i Matrikelsarkivet suppleres, som anført, i nogen Grad af det, som er bevaret i Landsarkiverne. I Landsarkivet for Sjælland findes saaledes Frederiksborg Amt (omf. Lyng—Frederiksborg og Strø Herreder), dat. $16\frac{1}{2}$ 1664. Der mangler et Blad i Begyndelsen. — Da denne Protokol mangler i Matrikelsarkivet, er det heldigt, at vi finder den her. Her findes endvidere Matriklen over Halsted Klosters Amt af 1664, men den findes ogsaa i Matrikelsarkivet.

I Landsarkivet for Fyn findes:

Matrikel over Rugaards Amt, $7\frac{1}{3}$ 1664.

Matrikel over Assens Amt, $1\frac{1}{5}$ 1665.

Matrikel over Hindsgavls Amt, udateret.

Af disse er Matriklen over Assens Amt af særlig Interesse, fordi den mangler i Matrikelsarkivets Række; de to andre findes.

I Landsarkivet for Nørrejylland findes:

Matrikel over Himmersyssel og Vendsyssel 1664.

Matrikel over Himmersyssel 1664.

Matrikel over Dueholm, Ørum og Vestervig Amter 1664.

Matrikel over Kalø Amt 1665.

Matrikel over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter 1664.

Matrikel over Koldinghus Amt 1664.

Matrikel over Riberhus Amt 1664.

Alle disse jyske Matrikler findes imidlertid bevarede i Matrikelsarkivet med Undtagelse af Dronningborg og Mariager Amter (Sønderlyng, Nørrehald, Onsild, Gerlev, Støvring, Galten, Hovlbjerg, Rugsø og Gislum Herreder). Af disse to Amter findes der ganske vist i Matrikelsarkivet en udateret Ekstrakt (Nr. 1827 og 1828), men denne er rimeligvis fra Aar 1680; i Tilføjelser i Ekstrakten henvises udtrykkelig til Originalmatriklen. Det jyske Materiale udfylder saaledes paa den smukkeste Maade Matrikelsarkivets Samling.

Der mangler dog endnu enkelte Protokoller, (Københavns Amt, Hirschholm Amt, Kronborg Amt, Lundenæs Amt, Ginding Herred (i Bøvling Amt), Aakær Amt samt Læsø), og de maa vel anses for at være tabte, om ikke uventede Fund skulde bringe dem for Dagen.

Vi skal nu se lidt paa, hvilke Oplysninger vi kan faa gennem Matriklerne 1662—64.

For det første har vi her noget af en Topografi over Danmark med økonomisk-statistiske Oplysninger af forskellig Art. Vi lærer at kende Ejerne af Danmarks Jord paa dette Tidspunkt, og desuden ogsaa Brugerne. Selve Befolkningens Navne er her for en stor Del bevarede og stedfæstede, og selv om det ikke altid er af direkte historisk Værdi at have denne Mængde af Navne, som ikke ellers er kendte, saa har mange af disse Navne med deres Tilnavne en saadan Form, at de faar selvstændig kulturhistorisk Værdi. En Række Navne som Søren Krog, Rasmus Bak, Niels Skræder, Kristen Bødker, Jens Rytter, Niels Soldmand, Jens Skomager, Lag Anders, Rasmus Skræder, Inger Fiskers, Kristen Skaaning og Peder Tinning, alle Husmandsfolk i Fjellerup, Djursland, giver et livligt Billede af Landsbyens Indbyggere og oplyser i Grunden slet ikke saa lidt.

De topografiske Oplysninger, vi faar om Landsbyernes Forhold, er meget værdifulde. Vi ser, hvor mange Gaarde der findes, disses indbyrdes Størrelse ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ Gaard o. s. v.), vi faar Oplysning om, hvor mange Huse med og uden Jord der findes; tit tales der om Smedehus, som ligger paa Byens For-
tov og tilhører alle Bymændene. En Degnestavn kan ogsaa undertiden træffes; blandt Husmændene vil ofte findes Personer med Tilnavnet Degn. Møller gøres der udmærket Rede for; mest er det endnu de gamle Vandmøller, der dog efterhaanden gaar i Forfald.

Vi finder ofte Hyrdehuse: Noch Itt Gadhuus som er biuget paa Grandernis Som de haffuer enn Fæ Hjørde wdj (Ulbjerg, Rinds H.), og undertiden, især i Sydsjælland, finder vi en Gildestavn el. Gildeshus i Landsbyen. Men det ses ellers, at Husmændene ofte var ret faatallige i Sammenligning med Gaardmændene. Ifølge hele Fællesskabets Indretning var Husmændene delvis udelukkede fra at faa Del i Landsbyens Fællesjord; de allerfleste Huse er derfor jordløse. Enkelte har nok fundet et Hjørne udyrket Jord et eller andet Sted, og andre har

ved Overenskomst med en Gaardmand faaet overladt en Ager eller to af hans Part mod at arbejde for det (»Ett Gadhus som gjør Wgdaug thill Bunden« f. Eks. i Ulbjerg S., Rinds H., en meget hyppig Bemærkning at træffe). Paa Herregaardens Grund laa ogsaa i Regelen en Række Huse, som gjorde Ugedag til Gaarden.

Mange Gaarde nøjes ikke med deres Ändel i Fællesjorden, men har Særjorder, af hvilke de betaler Særafgifter, og for dette gøres der altid Rede i Matriklen. Mange Byer har Skov, af hvilke de betaler Afgift i Fællesskab. Det ses af Matr. 1664, at disse Skove ofte er blevet stærkt forhuggede under Svenskekrigen, og de mange øde og forarmede Gaarde, der anføres i Matriklen, maa ogsaa for en stor Del betragtes som Krigens Spor.

Ved hver Gaard opføres dens Landgilde. Disse gamle Afgifter, som svaredes til Godsejerne af Fæstebønderne, har været ydet i Naturalier, og vi finder i ældste Matrikel alle vegne disse Produkter opført. Et Par Eksempler skal anføres: Peder Pedersen i Aastrup S., Salling, gav af en hel Gaard: 2 Td. Rug, 2 Td. Byg, 1 Pd. (= $\frac{1}{20}$ Td.) Smør, 1 Lam, 2 Gæs, 4 Høns, 1 Svin, 1 Skovvogn (d. v. s. en Kørsel med Brænde), 1 Fødenød, 4 Snese Aal, 1 Læs Lyng og 1 Mk., 5 Sk. 1 Album Gæsteri, ialt vurderet til 6 Td. 6 Skp. 1 Fjerdingsk. $2\frac{3}{5}$ Album Hartkorn. — En Mand i Bendslev ved Ringsted er ansat til 1 Pd. Rug (= 6 Td.), 1 Pd. Byg, 2 Td. Havre, $13\frac{1}{2}$ Mark Penge, 1 Fødenød, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, ialt 9 Td. 4 Skp. og 1 Otting Hartkorn.

Hartkornet udfindes ved en simpel Omregning af disse Naturalieydelser efter en bestemt Takst, der gerne er anført i Matrikelsprotokollerne.

Her skal anføres *Taksten* for Antvorskov Amts Matrikel:

2 Mark Landgildepeng, 1 Td. Rug, Byg eller Mel i Landgilde; 2 Td. Havre; 2 Td. Mel i Vandmølleskyld, hvert = 1 Td. HK.

1 Td. Smør = 12 Td. HK.

1 Boelstud = 4 Td. HK.

- 1 Boelgalt = 3 Td. HK.
 1 Okse at fodre, 1 Boelsvin, hver lig med 1 Td. HK.
 1 Side Flæsk, 1 Fodernød, 1 Par Hjul, hver lig 3 Skp. HK.
 1 Faar, 1 Skp. Boghvedegryn, hver lig 2 Skp. HK.
 1 Læs Hø, 1 Skp. Ærter, hver lig med 1¹/₂ Skp. HK.
 1 Lam, 1 Ol Æg, 3 Skp. Rug eller Byg saaet, 6 Skp. Havre
 saaet, 4 Læs Engbund, 2 Gæs, 2 Par Høns, hver lig med 1
 Skp. HK.
 1 Læs Græs, 8 Mark Lysegarn, hver lig med 3 Fjerdings-
 kar HK.
 1 Lødemark = 3¹/₂ Mk. Landgildepeng.
 1 Skilling Grot = 12 Sk. Landgildepeng.

Taksterne er som Regel altid opført i Matrikelsbøgerne paa første eller sidste Blad, og de varierer meget i Indholdet. Men morsomt er det at have bevaret en Fortegnelse over de gamle Landgildeydelse for næsten hele Danmark, og vi bliver deraf i Stand til at se, hvad man her har avlet og frembragt paa de enkelte Egne af Landet, da Landgildeydelse naturligvis oprindeligt har bestaaet i stedlige Frembringelser. Vi lærer her igennem om Kornsorternes Fordeling Landet over, træffer stedvis stor Avl af Ærter, Hvede og Boghvede; Humleavl og Biavl træffes ogsaa mange Steder. Husfliden har mange Steder været stor; vi finder som Afgifter Vogne, Hjul, Kurve, Riskoste, flettet Lysegarn, spundet Garn, Vadmel o. lign., og det viser sig, at Bønderne i stor Udstrækning har drevet Fiskeri; mange Steder langs Kysterne og endog ved Indsøer sættes de i Afgift af Aal eller anden Slags Fisk, som vi ovenfor saa med Manden fra Salling: Fiskere betaler udelukkende Afgift i Fisk af forskellig Slags, Sild, Torsk, Hvilling eller Aal; paa Anholt er Afgiften af en lidt anden Art: »Ellers aarligen ved Kyndelmis thider ved Stranden aff Landfolchet, da slaes wnge Sielle, huor aff hans Kongl. May. thilkommer dend halffve part och bønderne dend anden halffve part,« her er ikke Tale om fast Landgilde, men om Halvparten af Sælfangsten. Lignende primitive Forhold træffes med Hensyn til Kirketiende: Præsten i Oksby (Aal S.,

Ribe Vester H.) har ingen Accidenser »uden huis Ringe hand Nyder aff fische Schibe och baade, for huilchet hand medeler tid fischendet paa staar predicker for denem paa Sanden Wed Haffuet.« — Denne »Prædiken for Fisk« virker nærmest som et Minde om Tiggermunkenes Tid — og det er muligt ogsaa en gammel katolsk Velsignelse af Fangsten, som har levet videre under denne Form. Men højst interessante er ofte den Slags smaa tilfældige Bemærkninger.

Ejendommeligt er det at se, at mange Bønder, for Eksempel i Æbeltofteggen, sættes i Afgift af Salt. Her er aabenbart Tale om en stedlig Saltudvinding ved Forbrænding af Tang eller Kogning af Saltvand, noget, som tidligere har været meget almindeligt, efter hvad Ingeniør Clément har oplyst (»Sort Salt« Danske Studier 1914). Men først gennem Landgildeafgifterne er vi i Stand til at vise, hvor Saltudvindingen særlig er foregaaet.

Det vil let indses, at vi ikke kan komme uden om den ældste Matrikel, naar vi vil have et paalideligt Billede af Danmarks hele økonomiske Tilstand ved Aar 1660, og de Oplysninger, vi der faar om Landbruget og dets Bierhverv, er saa meget mere værdifulde, som de for en stor Del afspejler endnu ældre Kulturforhold. Det tør betragtes som givet, at mange af Landgildeafgifterne allerede paa den Tid ydedes under anden Form, Korn eller Penge, og vi træffer blandt Landgildeydelseerne mange Levninger af rent middelalderlige Skatter, som Gæsteri, Ledingsskat, Sommerskat (Mithsumærsgiald), Høsteskat, Stød eller Kongestød (stuth).

Det var let nok at sætte Bøndergodset i Hartkorn, idet man opskrev de gamle Ydelser og omregnede dem efter den gældende Takst. Anderledes stillede det sig med kongelige og adelige Gaarde, hvor der maatte en virkelig Taksering til. Saaledes blev Antvorskov Slots Ladegaard d. 9. Febr. 1663 takseret af 4 uvildige Mænd. De regnede ud, at der kunde saas 652 Td. Rug og Byg, og da 3 Skp. saaet regnedes til 1 Skp. Hartkorn, vilde dette blive 217 Td. 2 Skp. (idet 1 Td. = 6 Skp.). Der var 988 Læs Eng; 4 Læs Engbund regnedes til 1 Skæppe, og det blev da 41 Td. 1

Skp. Skovene regnedes til Svins Olden; 24 Svins Olden blev regnet lig 1 Td. HK. Saaledes blev Ladegaardens Marker og Skovene tilsammen takserede til 309 $\frac{1}{2}$ Td. og 3 Fjerdingskar Hartkorn. Som det vil ses, er det en helt anden Maalestok, som her benyttes ved Hovedgaardene, men da der ikke fandtes nogen Landgilde for disse, var det nødvendigt at søge en anden Beregningsmaade.

Det var ikke noget helt nyt at taksere adelige Hovedgaarde i Hartkorn. Uagtet man hidtil ikke havde benyttet Hartkornet som Skattegrundlag for Adelen, saa var det dog ikke saa sjælden sket, at man ved Mageskifter havde benyttet det som Vurderingsgrundlag. Ved Handel om Godser var det bekvemt at kunne taksere det hele, Bøndergods og Hovedgaardsjord, under ét i Hartkorn. Og Arent Berntsen giver ogsaa i »Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed« nærmere Regler herfor; Takseringen skal foregaa efter Udsæd, Høslet og Olden som vi ovenfor har set, men naar man har sammenlagt, hvor mange Td. Sæd, der kan saas i en Hovedgaards forskellige Marker, maa der fradrages en Trediedel, idet hver Mark skal hvile hvert tredie Aar. Dette ses ogsaa at være sket ved Hovedgaardstakseringen i Matr. 1664, f. Eks. ved Kalundborg Ladegaard. — Naar Hovedgaardstakseringen her omtales lidt udførligt, er det fordi tidligere Forfattere har udtalt, at man egentlig ikke ved, hvorledes den er sket (saal. Rothe, Beretning om den i Aaret 1844 for Kongeriget indførte Jordskyldsætnings Væsen og Historie, Side 12).

Spørges der nu, om Hovedgaardene ved denne Taksation blev skyldsæt lige saa haardt som Bøndergodset, saa maa Svaret lyde benægtende. Vi har mange Beviser for det. I mange af Matrikelsprotokollerne fra 1664 anføres foruden Bøndergaardenes Landgilde ogsaa, hvor meget de kan saa. (Saadanne Udsædsangivelser fra Kalundborg A., Samsø, Holbæk A., Nyborg A., Lolland-Falster, Koldinghus A., Dueholms A., i Matr. 1662 anføres Udsæden altid.) Og det viser sig altid, at hvis man vilde beregne Gaardens Hartkorn efter Udsæden, altsaa efter Hovedgaardenes Beregningsmaade, vilde den faa langt ringere Hartkorn, end naar Landgilden omsættes. Et Eksempel skal

tages. Rasmus Lauridsen Kobbernaffl i Stubberup, Tingsted S., Falster, kan saa 16 Skp. Rug, 16 Skp. Byg, 4 Skp. Havre og avle 5 Læs Hø. Det bliver efter Taksten 2 Td. $\frac{7}{12}$ Skp. HK., men regnes rundt til 2 Td. 1 Skp. I Landgilde svarer samme Mand 4 Skp. Rug, 4 Td. Byg, 2 Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Høns, tilsammen omsat til 6 Td. HK., altsaa omtrent tre Gange saa meget, som han skulde have svaret efter sin Ud-sæd. Vi kan derfor ikke sige, at Matriklen 1664 tilvejebragte et retfærdigt Beskatningsforhold. For Bøndergodsets Vedkommende blev det desuden langt fra ensartet, da Landgildeafgifterne var meget forskellige Landet over, og det er derfor let at forstaa, at man snart blev klar over Manglerne og søgte at tilvejebringe et retfærdigere Grundlag, hvad man ogsaa naaede i Matriklen 1688.

Her kunde man passende spørge, hvad Nytte det overhovedet var til at skyldsætte Hovedgaardene, for vi ved jo alle, at de ikke betalte Hartkornsskat alligevel. Det havde imidlertid været Regeringens Hensigt i Enevældens første Tid, at der ogsaa skulde betales af Hovedgaardenes Hartkorn, men den Ordning blev allerede 1670 indført, at Hovedgaardshartkornet blev skattefrit, mod at Ejeren indestod for alle hans Bønders Skatter og Afgifter, ogsaa af Ødegaardene, og dette kunde til Tider være en tung Byrde. Hovedgaardenes Hartkorn kaldtes paa Grund af Skattefriheden privilegeret Hartkorn, medens Bondehartkornet kaldtes kontribuerende eller uprivilegeret Hartkorn.

Landmaalings-Matriklen 1688.

Ligesaa hurtig Matriklen 1664 var færdig, var man klar over, at den ikke kunde kaldes et retfærdigt Skattegrundlag, og man gav sig til at overveje, hvorledes Manglerne kunde afhjælpes, saa at Skattebyrderne kunde blive mere ligeligt fordelte.

Først omkring ved 1680 var imidlertid Planerne til den ny Matrikel modne, og de skal (ifølge Mandix, Landvæsensret 2. Udg. I, 355) til Dels skyldes den geniale Astronom og Matematiker Ole Rømer, der nu lige var vendt tilbage fra sit Pariser-

ophold og nu paa mange Maader stillede sit videnskabelige Geni til det praktiske Livs Tjeneste. Han blev sammen med Professor Jørgen Dinesen Oxendorph stillet i Spidsen for Matrikuleringsarbejdet, men man vil forgæves søge hans Navn blandt de praktiske Udøvere af Arbejdet — der har han hele Tiden staaet i Baggrunden, og Professor Dinesen har været den ledende. Ret nærliggende kunde det være at antage, at Ole Rømer er Op-havsmanden til denne kæmpemæssige Plan, Landets fuldstændige Opmaaling og Jordens Bonitering. Og i den Kraft og Planmæssighed, hvormed det hele sattes i Værk — alt forløb programmæssigt, Øerne opmaales 1682 og Jylland 1683, sporer vi en overlegen Administrationsevne, netop som vi kender den hos Rømer fra hans Virksomhed som Politimester i København. Og-saa E. Holm (Danm. Norges ind. Hist. I, 110) anser Ole Rømer for at have været Sjælen i Matrikulararbejdet, men Spørgsmaalet er tvivlsomt, fordi vi ikke finder noget om det i Arkivsagerne.

Selv om en Landsopmaaling som denne i sit Omfang er noget enestaaende, saa synes den ikke at have været uden Forbillede. Som Indlæg i en Ansøgning fra Landmaaler J. F. von Dylow til Rentemester Peter Brandt af $17\frac{1}{2}$ 1681 findes en Beretning om en Kommission, hvori v. Dylow tidligere har været ansat: »Extract offuer den schaansche Joerd Rebning som ved den Christianstadsche Commiss. offuer Gierdtz Herredt bleffu for Rettet som effter følger och aff mig och borgemester Suan udy Carels haffuen Inquirert som effter følger.« Det ses af denne lange Beretning, at der ved denne Kommission var ansat 2 Kommissarier, 8 Konduktører og 5 Skrivere, — hver 2 Konduktører ledsages af 1 Skriver. Før Rebningen var Matriklen revideret, og Kommissarierne skulde være tilstede ved Rebningen for at paase, at Jorden var indskrevet i Matriklen. Ved Rebningen førtes fuldstændig Bog over Byens, Vangens, Agerens Navn og i hvilken Solretning den løb; Jorden blev takseret til Byg-, Havrejord el. lign. og dens Hvile opnoteret. Samtidig foregik en Art Kreatur- og Folketælling. Og dette er interessant, da J. F. von Dylow blev ansat ved den danske Landmaaling.

Da dette Arbejde jo i høj Grad minder om visse Hoved-

principper, som fulgtes i den danske Matrikulering, vilde det være af Betydning at faa oplyst noget mere om det skaanske Arbejde, dets Udstrækning, Tid m. m., men Stoffet dertil findes ikke her i Landet. Kun denne Antydning af en Forbindelse foreligger mig bekendt og er at finde i Rigsarkivet, Pakken Dokumenter ang. Landmaalingen 1681—84, V. A. II, 33. Men der findes i Sverige flere samlede Kortbøger fra 17. Aarh., f. Eks. fra Upsala Len 1640, Halland 1687—89, saa Sverige har nok været Foregangsland paa Opmaalingsomraadet. (Svensk Lantmäteri-Tidsskrift 1914, 243.) Man begyndte i Gustav Adolfs Tid at optage Kort over Sverige ved tilforordnede Landmaalere (Hildebrand m. fl., Sveriges Historia 1. Udg. IV, 95).

Som Forarbejde for Landmaalingsmatriklen maa betragtes en Serie Ekstrakter af Matr. 1664, som blev indsendt til Rentekammeret ifølge Skrivelse af ¹⁰/₇ 1680. Af disse foreligger en Del bevarede endnu. I Rigsarkivet findes nogle af dem (V. A. II, 32), i Matrikelsarkivet andre, saaledes: Roskildegaaards Amt, Abrahamstrup Amt, Antvorskov Amt, Kalundborg Amt, Nyborg Amt, Kalø Amt, Riberhus Amt. Desuden to udaterede Ekstrakter, der sandsynligvis ogsaa maa henføres til denne Serie: Skanderborg Amt, Dronningborg og Mariager Klosters Amt. — I Landsarkivet for Nørrejylland opgives at være Matrikler 1680 fra Havreballegaards Amt og Riberhus Amt, og de hører jo rimeligvis hertil.

Vi skal kortelig se paa, hvorledes Arbejdet udførtes. I 1681 udnævntes der 7 Kommissioner til at opmaale Sjællands og Fyns Stifter, men de fik kun nogle faa Landmaalere tildelt, og man indskrænkede sig til Forsøg og Prøvemaaling; paa Fyn opmaales saaledes nogle Sogne fuldstændigt, og Opmaalingen findes blandt Markbøgerne i Matrikelsarkivet.

Næste Aar, 1682, tages der fat for fuld Kraft. Hver Kommission bestod af tre Kommissarier, der skulde forestaa Takseringen, 1 Ingeniør, der skulde lede Maalingen, 26 Konduktører, 26 Takseringsmænd og 26 Skrivere; desuden 8 Takseringsmænd til at taksere Eng og Skov. Konduktører og Skrivere var gennemgaaende Militærpersoner; Takseringsmændene var Bønder.

Som anført blev dette Arbejde programmæssigt tilendebragt, og ved Aarets Udgang var Sjælland, Fyn og Øerne (dog ikke Bornholm) opmaalte og takserede.

Næste Aar, 1683, udnævntes 7 Kommissioner for Jylland, og en lignende Stab af Medhjælpere blev dem tilforordnet, og Opmaalingen gennemførtes til Punkt og Prikke som anordnet.

Arbejdets Enkeltheder lader sig med Lethed følge efter de Instruktioner, som udstedtes, og Regnskabet over det, der findes i Rigsarkivet (V. A. II, 33), og i Kgl. Bibl., Uldall, Fol. 32, og gennem Professor Dinesens Beretning i Forord til Matricul Regning, 1687. Vi skal her se lidt paa Resultaterne.

Al Agerjord blev opmaalt. Man tog hver Aas eller Samling af Agre for sig, og maalte de enkelte Agre i den. Marknavnene opførtes omhyggeligt, og det beskrives, fra hvilken Ende af Stykket Opmaalingen begynder. Dernæst maales de enkelte Agre med 1 Længde og 2 Bredder, og Brugerens Navn føjes til. Dette vil forekomme os at være en lovlig flygtig Fremgangsmaade, naar det betænkes, at Agrene har haft alle mulige, ofte krumme Former, og det ses da ogsaa, at Prof. Dinesen ved Prøvemaalingerne har givet Eksempler paa en nøjagtigere Maaling med Hensyntagen til Agrenes Figurer. Men af Bekvemmelighedshensyn har man ladet sig nøje med en tilnærmelsesvis rigtig Maaling.

Ved Arealberegningen fastslog man 14000 □ Al. som Normalareal for Besaaing med 1 Tønde Korn, og dette kaldtes en Tønde Land. Samtidig med Maalingen foregik Takseringen. Jorden paa Sjælland og Øerne deltes i fire Klasser.

- 1) God eller middel Byg-, Rug- og Ærtejord, 2 Td. L. til 1 Td. HK.
- 2) Ond, skarp og ringe Jord, som dog var tjenlig til Rug-, Byg-, Blandkorn- og Boghvedesæd, 3 Td. L. til 1 Td. HK.
- 3) God Havrejord, 4 Td. L. til 1 Td. HK.
- 4) Middel og ond Havrejord, 6 Td. L. til 1 Td. HK.

Før Beregningen til Hartkorn foretoges, fradroges den Jord, som aarlig laa hen i Hvile. Beregningen af Hvilejorden var

let at gennemføre paa Egne, hvor Jorden regelmæssigt hvilede hvert tredie Aar eller muligt aldrig hvilede (Alsædsjord), men værre blev det paa de magre Egne, hvor Dyrkingen i det hele var meget uregelmæssig, hvor en Ager hvilede mange Aar for hver Gang den dyrkedes. Man valgte derfor i Jylland ved en Omtaksering i 1686 en anden Beregningsmaade med lavere Takster uden Hensyn til Hvilen og med 6 Klasser Jord.

1) Allerbedst	2	Td. Ld. til 1 Td. HK.
2) God	4	— —
3) Middelmaadig	6	— —
4) Skarp	9	— —
5) Ond	12	— —
6) Allerværst	16	— —

Disse Ansættelser angik kun selve Agerjorden, som maalttes. Enge takseredes efter Høveders Græsning, eller efter Høafgrøde; det samme gjaldt Heder og Mosestrækninger, som nok kunde sættes til lidt Græsning eller Høslet. Skove takseredes til Svins Olden, efter Omstændighederne ogsaa til Græsning; ganske ubrugbare Jorder beregnedes ikke. Efter gammel Skik laa der Hartkorn paa Møller, men i Matr. 1688 finder vi dem ofte kun opført for gammelt Hartkorn; først efter Matriklens Afslutning blev Mølleskylden færdigreguleret; det nærmere herom kan søges i Møllebogen i Matrikelsarkivet (Nr. 1850). Tienderne forblev ogsaa ved det gamle Hartkorn. Afgifter af Fiskeri, Færgeløb og Broer sattes ogsaa i Hartkorn efter gammel Skik.

Det mægtige Opmaalings- og Beregningsmateriale, som herved fremkom, er bevaret i Matrikelsarkivet. Det bestaar af flere Rækker.

Først *Opmaalingsprotokollerne*. De er optaget paa Stedet ved Maalingerne og behandler hver By for sig; til hver By ligger tre eller flere Vange eller Bymarker, og hver behandles særskilt. Inden for hver Vang maales de enkelte Aase, og disses enkelte Agre anføres med Navn paa den Mand, som har dem i Brug, Agrenes Maal og Jordens Taksering.

Af disse Opmaalingsprotokoller uddrog Skriverne *Ekstrakt-*

opmaalingsprotokoller, hvor alle de forskellige Agre samles for hver Gaard, og anden Herlighed til Gaarden anføres, f. Eks. Højbjergning, Græsning, Ildebrændsel og Fiskeri, og her gives lejlighedsvis ogsaa andre specielle Oplysninger. Gennem denne Sammendragning bliver det først muligt at udfinde Gaardens dyrkede Areal.

Disse to Rækker, der i Matrikelsarkivet staar som indbundne Protokoller, og benævnes *Markbøger*, er dog ikke fuldstændig bevarede. Ganske vist findes der en Protokol for hvert Sogn, men den indeholder undertiden Opmaalingsprotokollen, undertiden Ekstrakten og ikke sjældent begge. Det beror derfor paa en Misforstaaelse, naar Henrik Pedersen skriver, at den første Række ikke mere findes (Hist. Tidssk. 8 R. I., 103). I en Registratur over hele Materialet, der findes i Matrikelsarkivet, gøres der udførligt Rede for dette Forhold, og man kan tydeligt se, om det er Opmaalingsbøger eller Ekstrakter, man har for sig (Nr. 1863 A).

For hvert Herred findes en *Skov-, Eng- og Græsnings-taksationsprotokol*, omfattende de Fællesjorder, som ikke var under Kultur. (Denne Række er ikke helt fuldstændig.)

Selve Hartkornsansættelsen sker i *Modelbøgerne* eller Beregningsprotokollerne, en for hvert Herred. Heri beregnes de enkelte Gaardes Areal i Kvadratalen og sættes i Hartkorn, og Højbjergning, Græsning o. lign. beregnes og lægges sammen med Agerlandets Hartkorn. (Modelbøgerne er alle bevarede.)

Den sidste Række Protokoller er de egentlige *Matrikelsprotokoller*, en for hvert Amt, hvor hver Gaard staar opført med Nummer, Ejer- og Brugernavne, gammelt og nyt Hartkorn. Af disse Protokoller findes egentlig to Rækker, en foreløbig Udarbejdelse ca. 1685, af hvilken der findes en Række Bind bevaret saavel i Matrikelsarkivet som i Rigsarkivet, se V. A. II. 33—34, og den officielle Udfærdigelse 1688—90, som findes i Matrikelsarkivet, flere af Bindene endda dobbelt. Et Eksemplar af denne Matrikel udsendtes til alle Amtsstuer, og fra deres Arkiver er der indkommet mange af disse Matrikelsprotokoller til Landsarkiverne i Danmark; i Viborg findes saaledes 27 af denne

Slags Protokoller, dog delvis i senere Afskrifter. Da Rækken i Matrikelsarkivet er fuldstændig, skal jeg ikke her komme nærmere ind paa det Stof, som kan findes i Landsarkiverne, men for de Historikere, som har lettere ved at benytte Odense- og Viborgarkiverne, kan det være godt at være opmærksom paa det.

Selve Matrikelsværket i Matrikelsarkivet udgør 1850 Protokoller; Nr. 1—1691 er Markbøger og Skov- og Engtakseringer; Nr. 1692—1792 er Modelbøger, 1793—1837 er Matrikler, 1838—49 er Kammerkollegie-Decisioner vedr. Matrikuleringen, og 1850 er Forandringer i Matriklen. En Registratur er 1702 forfattet af Niels Hegelund, som deltog i Opmaalingen som Konduktør og siden ordnede Arkivet; i hans Indledning til Registraturen gives en Del gode Oplysninger om dette store Landmaalingsarbejde, der ialt kostede den kongelige Kasse 200,000 Rdl. En senere Registratur Nr. 1863 A, er mere udførlig.

Hvis man vil benytte de Maal, der findes i Markbøgerne, maa det erindres, at Opmaalingen er foretaget med den gamle sjællandske Alen. I Aaret 1683, da den Rømerske Maal- og Vægtreform blev indført, fik vi ogsaa en ny Alen, lig 2 rindlandske Fod. Den nye Alen, som har været i Brug lige til vor Tid og nu er afløst af Meteren, er noget kortere end den gamle sjællandske; Forholdet er det, at 1000 gl. sjæll. Alen er lig 1007 nye Alen, eller at en gammel Alen er lig 1,007 ny Alen. Da Opmaalingen var begyndt før den nye Alen indførtes, fortsattes den paa samme Maade med den gamle sjællandske Alen, for at ikke Materialet skulde blive uensartet.

Vi skal se lidt paa, hvilke Oplysninger, der kan hentes fra disse Samlinger. Først og fremmest gives der de samme Oplysninger som i Matr. 1664 om Gaarde og Huse i hver By, deres Ejere og Brugere. Og i Matrikelsprotokollerne staar ofte baade den nuværende og forrige Bruger af hver Gaard, f. Eks.: Jens Sørensen, tilforn Ole Nielsen. Paa denne Maade blev det i Regelen let at identificere Gaardene fra Matr. 1664 til Matr. 1688, og en anden endnu bedre Rettesnor har man i Hartkornet; Matr. 1688 opfører ogsaa »Gammelt Hartkorn«.

Gaar man til Markbøgerne, vil man der finde det rigeste topografiske Stof. Alle de gamle Marknavne, som staar anført her, har i sig selv stor historisk Betydning. Naar man betænkter, at der ikke sjælden findes 100—200 forskellige Navne opført for hver Landsbys Jorder, vil det kunne skønnes, hvilken umaadelig Mængde af den vi har bevaret her. Som Prøve skal jeg nævne nogle af Marknavnene fra Landsgrav ved Slagelse: Byens Jorder deles som sædvanligt i 3 Vange: Hvilehøjs Vang, Lille Vang og Hjortehøjs Vang. Af Marknavnene: Svinevraa — Kildeholm — Grudager — Flintepil — Sandager — Gavlager — Kejsteens Ager — Gaardager — Kongevraa — Usehøj — Stisager — Espemose — Griseholm — Rævsager — Rødkilde — Avleager — Veiremoseager — Gieremose — Hullebjerg — Granskifte — Snecken Aas — Machetofte — Tusteens Ager — Snagholm — Fire Skaar Aas — Fem Skaar Ager — Ølledal — Tyreholm — Hovmands Ager — Rejes Aas — Bagerne Ager — Stivelshøj — Gaaseland — Lyngaas — Bønneland — Kreholm — Guldager.

Mange af den Slags Navne er dunkle, men bliver maaske forstaaelige ved et nøje Kendskab til Stedets Dialekt og Naturforhold. Men tages de tilsammen, vil de ofte give kærkomne Bidrag til Lokalhistorien i snævrere Forstand, de afspejler et Kulturlag, der nu er næsten overgroet ved det sidste Hundredaars Vækst. For Sprogmanden vil mange af disse Navne bringe Minder om gamle, uddøde Ord, og den opmærksomme Historiker vil ved at lytte til dem kunne leve sig ind i Bondens Tankegang og Forestillingskreds og faa et levende Billede af Landsbykulturen i ældre Tid.

Gennem Markbøgerne lader Marknavnene sig ikke nøjagtigt stedfæste; vi ser kun, i hvilken af Byens tre el. flere Vange vedkommende Navn hører hjemme, men enkelte af dem vil i Regelen leve endnu og huskes af ældre Folk, og for mange Landsbyers Vedkommende findes ogsaa Marknavnene optaget paa de ældste Kort, og en Stedfæstelse er derfor mulig. Ved Markbøgernes Affattelse blev der lagt stor Vægt paa at faa de rigtige Marknavne optegnet, og Præsterne skulde derfor give

Laandmaalerne Fortegnelse over dem, for det hændte, at Bønderne var vrangvillige overfor Landmaalerne og nægtede at give Oplysninger eller søgte at give forkerte Oplysninger. Naar man sammenligner de Navne, som findes i Markbøgerne, med de godt 100 Aar yngre Navne paa Kortene, ser vi derfor, at Forskellen ikke er stor, men der kan være Fejl begge Steder, fordi Landmaalerne ofte har villet omsætte Bøndernes Dialektudtryk i bedre Dansk og har fejlet. Uheldigvis var en Del af Landmaalerne tyskfødte Militærpersoner, hvad der naturligvis ogsaa har medført en Del Fejl.

Marknavnene er nu ved at opleve en Renæssance, idet mange Landboere genoptager dem som Gaardnavne. Og intet er smukkere og naturligere. Derved bliver jo de gamle Ord sat i Stand til at fortsætte Tilværelsen under nye Forhold, og samtidig faar Gaarden et smukt og ægte dansk Navn. Da et Blad i København i Efteraaret 1916 udskrev en Konkurrence om Villanavne, sejrede Dr. Ussing, Sorø, ved at indsende ca. 100 forskellige Marknavne fra de gamle Markbøger — et Tidens Tegn, selv om man ikke tillægger Bladkonkurrencer større Værdi. Det maa derfor anbefales enhver, der tænker paa Navnegivning af et Hus eller en Gaard, at ty til Markbogen og der opsøge de gamle Benævnelser.

Som økonomisk-statistisk Materiale er Markbøgerne af en enestaaende Betydning, fordi de giver os et Helhedsbillede af Landets Tilstand paa en Tid, da Jordfællesskabet raadede, og som Kilde til Landbrugets Historie bliver de derfor af uvurderlig Betydning. Paa Grundlag af dette Stof har Kontorchef Henrik Pedersen givet os fortrinlige Studier over gamle Landboforhold, men Stoffet er paa ingen Maade udtømt med disse Studier, der behandler Æmner som »Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster«, »Ødegaarde i 1680'erne« og »Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede«, alle i Hist. Tidsskr. (8 R. I Bd. S. 101; IV Bd. Till., S. 188; VI Bd. S. 1). Endnu vil der kunne blive Stof til mange sammenfattende Afhandlinger om landøkonomiske Spørgsmaal, fast underbyggede med rigeligt Talmateriale.

Men Lokalhistorikeren, som studerer enkelte Egenes eller Byers Historie, vil desuden af de mange Oplysninger af mere tilfældig Art kunne uddybe Helhedsbilledet ved en dybere Indtrængen i Enkelthederne, og kan overhovedet ikke gaa uden om Matrikelsmaterialet, hvis han ønsker at skildre en særlig Egn's Historie gennem Tiderne.

Med Rette anser vi Landmaalingsmatriklen 1688 for et Størværk. Det var med en vis Selvfølelse, at Prof. J. Dinesen i sit Forord til Matricul-Regning, 1687, lovprieste Chr. V, som havde skænket Danmark mange gode Ting, en dansk Lovbog, fuldkommen Maal og Vægt og en fuldkommen Matrikel. »En fuldkommen Landmaaling«, skriver Prof. Dinesen, »hvor Retfærdigheds Øje med skiftende Kjæde og skjærende Vinkel uden mindste at give og ringeste at tage har afmaalt, synet og sigtet Cereres Frugthave (Vangene), Orphei Urtebed (Engene), Dianæ Lystgange (Skovene), Neptuni Forgaardene (Forstrandene), for hver Gaard og hver By, hver Sogn og hver Herret, hver Insul og hver Land over gandske Dannemarks Riige, og haver antegnet hver Agers Aalenmaal, hver Falds Materie, hver Vangs Brug og Hvile og alting indskrevet i Tidens og Evighedens Protokol, for Barnet i Vuggen og dets Efterkommere, en skreven Erindring, en gyldene Rulle, og aldrig forglemmelig Memorial, og nu de paafølgende en vellignet Matricul, hvor Retfærdigheds Haand med Ziffer og Nummer efter hver Mands Ejendom beregner hver Mand til Skat, som alle er Kongen skyldig.«

Vi kan fuldtud underskrive Professor Dinesens Ord. »Den gyldne Rulle« er et Størværk, et mægtigt Fremskridt i Retfærdighedens Sag. Den fordeler Skattebyrderne paa et retfærdigt Grundlag, som har staaet sin Prøve gennem Tiderne og blev godkendt paany ved Matriklen 1844, der i Princippet ikke adskiller sig fra Christian den Femtes Matrikel, men kun er en af Udviklingen krævet Revision og finere Udførelse.

Statskassen drog ikke Fordel af Matriklen 1688 — havde man ventet det, blev det en Skuffelse.

Da den ny Matrikel 1688 blev sammentalt, saa viste det sig, at den havde en langt ringere Sum af Hartkorn end den

gamle Matrikel fra 1664 (362085 Td. mod 443834 Td.) og alt-saa betød et stort Minus i Statens Indtægter, og det uagtet man bag efter havde set sig nødsaget til at forhøje Hartkornet noget (i Jylland med $\frac{1}{16}$, paa Fyn med $\frac{1}{12}$). Det var Bønderne, der fik deres Afgifter mere retfærdigt fordelt.

Det maa ganske vist indrømmes, at Landmaalingen ikke tilfredsstillende Krav, der nu stilles til Opmaaling, og dette er senere af dygtige Landmaalere blevet sagt paa en stærkt ned-sættende Maade (Morville, C. Rothe, H. Nyholm). Ganske vist blev J. Dinesens Prøvemaalinger i 1681 foretaget under ufuldstændig Hensyntagen til Agerens Figur, men praktiske Grunde har bevirket, at man har valgt det overkommelige og gennem-førlige. Det vilde ogsaa have været umuligt at skaffe saa mæg-tig en Flok af uddannede Landmaalere; der maatte bruges en Form, som mindre øvede Folk kunde magte.

Og et blandet Selskab var denne Flok af Landmaalere ogsaa; Thestrup giver i sin Krigsarmatur 418 disse Folk et for-holdsvis daarligt Skudsmaal: aftakkede Officerer, der førte et vildt Liv og mødte beskændede i Marken hver Dag og ved Maalingen i høj Grad begunstigede de Proprietærer, som forstod at skænke godt for dem; deres Maalekunst har ikke været stort bevendt, de maalte Vinkler med en Snor, som de holdt i Mun-den og drejede efter visse Mærker paa deres Hatteskygge. Prof. Nyholm (Tidssk. f. Opmaal. og Matrikelsvæsen 2, 179) siger derfor, at det kun ganske uegentlig fortjener Navn af Opmaaling.

Virker Arbejdet saaledes ikke med fint behandlede Detaljer, saa imponerer det desto stærkere ved sin kolossale Storhed. Det er et smukt Minde om, med hvilken Fasthed og Sikker-hed den nyskabte Enevælde kunde tumle med mægtige Op-gaver.

Købstadtaksering.

Under den ældste Matrikulering gik Arbejdet med Land og By jævnsides hele Tiden; dette er ogsaa Tilfældet under den store Landmaalingsmatrikulering.

Fra 1682 er bevaret Grundtakster for Købstæderne i Sjæl-

land og en Del Kommissionsforretninger i samme Anledning, helt fuldstændigt er Materialet ikke. (Rigsarkivet, V. A. II, 110—11); fra Fyn og Laaland-Falster sammesteds (V. A. II, 126), Aalborg og Viborg Stifter m. m. sammesteds (V. A. II, 145). Herhen hører ogsaa en i Matrikelsarkivet bevaret Protokol, Nr. 1822 B, en Taksering af Købstadgrunde efter Ordre af ²⁸/₁ 1682, omfattende Aarhus, Horsens, Randers, Æbeltoft, Grenaa, Mariager og Skanderborg, dat. ¹⁸/₇ 1682.

Disse Takseringer indeholder ofte fuldstændig Beskrivelse af alle Bygningerne i Byen og er derfor meget værdifulde; en Mængde Oplysninger om, i hvilken Gade den og den Mand bor, vil tit være kærkomne for Lokalhistorikerne, dog er desværre ikke altid Takseringerne anførte gadevis. Morsomme er undertiden de Tilnavne, Købstadfolkene bærer; jeg noterer fra Randers: Peder Lassen Hæng-i, Jens Ingenskæg, Maren Brændevins, Kristen Jensen Kaalskaal og Maren paa Knæerne.

Matrikelsopmaalingen 1768 ff.

I Aaret 1768 (⁷/₅) blev det Rentekammeret befalet at overveje Indførelsen af en ny Matrikel, da den fra 1688 allerede begyndte at vise sig forældet. Aarsagerne var flere. Det maa huskes, at kun Agerjorden var maalt i 1682—83, og siden den Tid var en Del ny Jord kommet i Kultur; den var skattefri. Ved Delinger af Ejendomme havde man ikke husket at dele Hartkornet — denne Byrde blev ofte ved at hvile der, hvor den altid havde ligget, selv om aldrig saa megen Jord blev fraskilt; først 1786 blev det forbudt at fraskille Jord fra matrikulerede Ejendomme uden Deling af Hartkornet — men det var for sent. Forholdene var allerede ved at blive utaaelige.

Resultatet af Overvejelserne 1768 bliver, at det overdrages Professor Thomas Bugge at lade foretage en fuldstændig Opmaaling og Kortlægning af Danmark i stor Maalestok (1:4000). Denne Opmaaling skulde foretages meget nøjagtigt med Maalebord, og synes at være foretaget omtrent paa samme Maade som anvendtes ved Opmaalingen ned til vore Dage. Man begyndte med at opmaale Ryttergodserne Antvorskov og Vording-

borg, og herfra haves en prægtig Samling omhyggeligt udførte Kort i Matrikelsarkivet; en Del dertil hørende Maalebøger findes ogsaa sammesteds; andre Opmaalingsberetninger fra disse Opmaalinger findes, saavidt det kan ses, i Landsarkivet for Sjælland.

Professor Bugge arbejdede nogle Aar med en Stab af 12 Landinspektører og Assistenten — en Protokol, som meddeler Regnskab og Enkeltheder ved dette Arbejde, findes i Matrikelsarkivet, — men der var kun Tale om Kortlægning, ikke om Jordbonitering og Fastsættelse af nyt Hartkorn. Men ved Regeringsforandringen i 1772 standsedes dette Arbejde; den nye guldbergske Regering var konservativ og yndede ikke Reformen, og saa laa det stille lige til 1806.

Ser vi paa det Kortmateriale, der foreligger efter denne Opmaaling, maa vi indrømme, at det er overordentlig smukt. Og det giver et Billede af Landet, som det saa ud før Udskiftningen begyndte, Bymarkerne inddelte i Aase med Navne ved, og inden for disse de talrige Agre optrukne med punkterede Linier. Den urørte Tilstand, hvori disse Kort er bevaret, giver dem en særlig historisk Værdi.

Danmarks Udskiftning.

Der er ingen Reform, som i den Grad har ændret Landboforholdene i Danmark som Udskiftningen, Og det mærkelige ved den er, at den trods alt er gaaet saa forunderlig stille af. Efter at den er blevet tilendebragt, falder den saa naturligt, at Nutidens Folk tænker sig, at det alle Dage har været saaledes som nu. Naar en Mand siger: Min Slægt har boet paa denne Gaard i 200 Aar, saa falder det ham maaske ikke altid ind, at Gaarden med dens nuværende Tilliggende kun har eksisteret i sin nuværende Skikkelse i godt 100 Aar, — før den Tid var Markerne i Fællesdrift. Sammenhængen ligger da kun i Gaardens Bygninger og deres Plads. Men er der Tale om en Udflyttergaard, saa bliver der et Brud i dens Historie, baade for Jordens og Bygningernes Vedkommende.

I Frederik den 5tes Tid begyndte man at faa Øjnene op

for, at Fællesskabet var en Hæmsko for Landbrugets Udvikling, og der nedsattes en Landvæsenskommission til at forberede en Udskiftning. Følgen blev nogle Forordninger (²⁹/₁₂ 1758 o. fl.), hvori det tillodes Enkeltmand at indhegne sin Jord paa egen Bekostning, for saa vidt den var isoleret beliggende. Men Vanskelighederne var store, og kun faa vovede Forsøget.

Udskiftningsspørgsmaalet toges nu op til fornyet Behandling. ²⁸/₇ 1769 kom en Forordning om Udskiftning, der tillod enhver Lodsejer, der laa i Fællig med andre, paa egen Bekostning at lade sin Andel af Jorden udfinde og indhegne. Overdrev befaledes udskiftede inden 4 Aar, og var det saadan, at de fleste Jordejere i en By vilde have Bymarkerne udskiftede, skulde alle deltage i Bekostningen.

¹³/₅ 1776 bestemtes det, at om kun én Lodsejer i en By vilde have udskiftet, maatte alle de øvrige deltage i Bekostningen; og i 1781, ²³/₄ kom den store, sammenfattende Forordning om Udskiftningen, som blev Grundlaget for den følgende Tids Virksomhed.

Udskiftningens Formaal var at samle den Jord, som Jordbrugerne hidtil havde haft splittet, at give dem lige saa megen samlet Jord, som de før havde haft i Smaastykker. Med hvilken Ret de hidtil besad deres mange Stykker Jord, var Udskiftningen uvedkommende; det maatte afgøres eventuelt for Domstolene. Hvor der er Tale om Fæstegods, har dog Jordejeren Lov til at gøre sine Fæstere lige i Hartkorn, og vi ser derfor, at mange Byer efter Udskiftningen faar Gaarde af nøjagtig samme Størrelse hvad Hartkornet angaar. Jorddrotten fik ogsaa Lov til ved Udskiftningen at oprette ny Gaarde, men denne Ret bortfaldt allerede ⁸/₆ 1787.

Der skulde ogsaa tages Hensyn til Kvaliteten af Byens Jord, og Udskiftningsforretningen falder derfor i 3 Dele: Opmaaling, Taksation og Deling.

Hele Byen og dens Marker opmaaltes, og der optoges et Kort over det. Dette skete i Regelen ved kongeligt beskikkede Landmaalere, og for deres Arbejde var fastsat en bestemt Takst.

Før Opmaalingens Begyndelse fastsloges først Bymarkernes Grænser, og var disse meget uregelmæssige, og Jordstrimler skød sig ind paa Nabobyens Marker, skulde man først søge at faa Skellene rettede ud ved Magelæg. Først derefter foretoges Opmaalingen, hvorved hver Gaards Areal bestemtes ved Sammenlægning af de talrige Smaaarealer, og Opmaalingen danner sammen med Takseringen Grundlaget for Udskiftningen.

Derefter skulde der lægges en Plan til hele Byens Udskiftning — selv om kun en enkelt Mand ønskede at udtræde af Fællesskabet — det forudsaaes, at de øvrige snart vilde følge efter; og af praktiske Hensyn var det derfor bedst at faa Planen lagt straks. Delingsplanen lagdes af Amtmanden, Landvæsens-Kommissarierne og Landmaaleren. Af Landvæsens-Kommissarier var der i Regelen udnævnt to i hvert Amt, formuende og kyndige Mænd; for at faa saadanne Folk til at paatage sig dette Arbejde, blev de benaadet med Kammerraads Rang eller endnu højere Rang, om de i Forvejen var Rangspersoner. For at de ikke skulde melde sig alene for at faa Rangen og derefter trække sig tilbage fra Arbejdet, bestemtes det, at de først fik Lov til at tage den med sig, naar de havde arbejdet i 6 Aar i Landvæsens-Kommissionen.

Taksationen blev udført af 2 à 4 uvildige Mænd under Ledelse af Landmaaleren. Det var almindeligt, at den bedste Jord ved Byen ansattes til 1, eller 8 Skæpper, og den ringere Jord i Forhold dertil ansattes til et større Antal Skæpper, 9, 12, 20, 64 Skæpper; det er altsaa en forholdsmæssig Taksering, og naar vi f. Eks. alm. paa et Udskiftningskort kan finde Taksationer paaført med et Tal som f. Eks. $\frac{24}{8}$, betyder det, at der for hver Td. Ld. af Byens bedste Jord skal udlægges 3 Td. Ld. af den, som er takseret til $\frac{24}{8}$.

Paa de kongelige Godser brugte man allerede i Udskiftningstiden at taksere efter 24 som Mønsterjord, og derfra nedad, en mere almen Vurdering, som strakte sig ud over den enkelte Bys Grænser, og det var den, som optoges ved den nye Matrikulering.

Derefter kan Delingen foretages. Denne kan ske efter Brug

(tidligere Areal) eller efter Hartkorn (boniteret Jord); det sidste var vist hyppigst. Hertil maa i Regelen Amtmanden og Landvæsens-Kommissarierne medvirke. Veje og Stier (dog ikke Hovedlandeveje) lægges om, saa de falder i Lodskellene. For at faa en god Udskiftning er det ofte nødvendigt, at nogle Gaarde udflyttes, og til Udflytning af Gaarde bevilgedes i Udskiftningens tidligere Aar store Beløb af den kongelige Kasse; ofte paa-lignedes der de tilbageblivende Bymænd Bidrag til Udflytterne, om ikke paa anden Maade, saa i Form af Kørsler og Arbejde. Man var nemlig klar over, at Udskiftning i Stjerneform ikke var heldig, da det vilde give Lodderne en altfor stor Længde og ringe Bredde, men alligevel ser man ofte denne Form bragt i Anvendelse (Faardrup, V. Flakkebj. H., Ørslev, Baarse H.).

Naar Bønderne havde erklæret sig fornøjede sig med Udskiftningen — og før dette var sket, maatte de ikke tage deres Lodder i Brug eller indhegne dem — afsættes Lodderne med Pæle i Marken, og Kortet tegnes færdigt, forsynes med Paa-tegning af Loddernes Numre og Besiddernes Navne samt Maalet; dette Originalkort afleveres til den største Lodsejer, og et Kopikort overgives Amtmanden, som sender det ind til Rentekammeret. Landvæsens-Kommissarierne og Amtmanden fører Protokol over Forhandlingerne ved Udskiftningen; et Eksemplar af denne Beretning tildeles Lodsejerne, og et andet indsendes til Rentekammeret.

Naar vi nu søger Oplysning om Udskiftningerne af enkelte Byer, har vi for det første det store Kortmateriale i Matrikelsarkivet, alle de gamle, til Rentekammeret indsendte Kort. Her findes de fleste i Serien »*Originalkort Nr. I*«, men da de i senere Tid har været ført à jour med nyere Udstykninger og Forandringer, er det ofte vanskeligt at skelne de oprindelige Linier fra de senere tilføjede. Omkring i Landsbyerne findes mange af Originalkortene endnu bevarede, og de er uden senere Tilføjelser; mange af disse er iøvrigt senere afkopierede af Matrikelsarkivet i Serien »*Udskiftningskort*«. I denne Serie findes ogsaa en Del gamle Udskiftningskort i urørt Stand. — Desværre er vel nok de fleste af de Kort, som oprindeligt tilfaldt Lods-

ejerne, i Tidens Løb blevet ødelagte ved daarlig Opbevaring. Enkelte vil man finde paa Musæerne i Provinsbyerne. Men hvad der er igen af dem, bør bevares, for disse gamle Originalkort har som Regel medtaget alle Byens Marknavne, hvilket ikke nær altid er Tilfældet med Kopierne af dem, saa det er af meget stor Betydning at faa dem reddet; Kortene er jo vort eneste Middel til at stedfæste den Mængde Marknavne, vi har bevaret gennem de tidligere omtalte Markbøger. Men disse Kort har ogsaa stor juridisk Betydning som Hjemmelskort, og det er ogsaa derfor af Betydning at gemme dem.

Særlig vigtig for Historikeren er en tredie Kortserie, som ogsaa findes i Matrikelsarkivet, nemlig »*Ældste Originalkort*«. I disse, herretdsvis ordnede, Ruller findes alle de gamle Kort, som paa Grund af Maalefejl blev kasserede; de er derfor ikke overtegnede med senere Tilføjelser, og meget gammelt Kortmateriale af mere tilfældig Karakter findes her; f. Eks. Kort fra Enkeltudskiftninger — saaledes forlangte Præsten i Bringstrup, Sejer Malling Beyer, kendt som topografisk Forfatter, sin Gaard udskiftet paa Trods af Bymændene, og Kortet findes i denne Serie.

De omtalte Udskiftningsforretninger findes i stort Antal i Matrikelsarkivet, men de særlige, af Amtmændene førte Protokoller maa nærmest søges i Provinsarkiverne, der jo har modtaget Amtsarkiverne, eller i selve Amtskontorerne. En Mængde herhen hørende Sager vil findes i Rigsarkivet (Vejledende Arkivregistraturer II, 201 ff, især 211—13).

Matriklen 1844.

Efter den stillestaaende Periode under Guldbergs Regering fulgte en Reformtid. I 1786 blev den store Landbokommission nedsat, og Sjælen i den var C. D. Reventlow. Stavnsbaandets Ophævelse var en af de første Frugter af Reformarbejdet, og Danmarks Udskiftning tog nu Fart. Dette tillige med mange andre nødvendige Reformers stillede Opgaver nok, og den nye Matrikulering kom derfor til at vente til sidst.

I 1802 var Finansernes Tilstand saa slet, at man maatte

skride til Udskrivning af betydelige nye Skatter. Man vovede ikke at paaligne dem efter den bestaaende Matrikel, da Ejendommene nu efter den delvis tilendebagte Udskiftning havde undergaaet meget store Forandringer, saa Forholdene nu stillede sig langt værre end i 1768, da man allerede begyndte at anse den gamle Matrikel for uretfærdig. Der blev derfor i Hast foretaget en Vurdering i Penge af alle Landets Ejendomme, og efter denne Ejendomsskyld opkrævedes Skatten i den følgende Tid. Denne Vurdering blev tilendebragt paa ca. 2 Aar, men trods al anvendt Umage blev den dog kun maadelig. Det blev derfor bestemt, at en ny Matrikel skulde udarbejdes, og $\frac{8}{5}$ 1804 foreligger Rentekammerets Plan til en saadan.

Skønt man indsaa, at Forholdene var værst i Norge og Sønderjylland, valgte man dog at begynde med det egentlige Danmark, da man her hurtigst vilde kunne faa Arbejdet tilendebragt paa Grundlag af det store, enestaaende Kortmateriale, der var fremkommet ved Udskiftningen.

En Mængde Kopier af Udskiftningskort var ifl. kgl. Befaling indsendte til Rentekammeret, og disse lagdes først og fremmest til Grund. Andre Kort over allerede udskiftede Byer blev laant hos Lodsejerne og afkopierede, og alt dette blev prøvet ved Eftermaalinger i Marken; hvis der fandtes en Disproportion paa over $\frac{1}{2}$ 0/0, blev Kortene om muligt rettede, ellers kasserede, og ny Opmaaling foretaget. For at faa Kortsamlingen fuldstændig maatte dog en Del ny Kort optages.

Naar Kortmaterialet var i Orden, skulde Boniteringen foregaa; den skulde foretages af en Kommission paa 3 Mand for hvert Amt; af disse skulde den ene være Landinspektør. Jorden skulde boniteres saaledes, at Landets bedste Jord sattes til 24, og den ringere Jord i Forhold dertil. Der var ogsaa Tale om at vurdere Jorden i Penge, men det bortfaldt.

En Prøvebonitering foretoges i Københavns Amt, og man fastslog som Normaljord til Takst 24 den Jord, som fandtes paa Karlslunde Mark, paa Selvejer Nilaus Nielsens Tofte sønden for den østre Ende af hans Stuelænge; denne Jord blev der udtaget Prøver af, og den blev kemisk undersøgt.

Da der som tidligere omtalt ved Udskiftningen var foretaget en Bonitering i Forhold til 8 af de udskiftede Bys Jorder, lagde man ogsaa denne til Grund ved den nye Bonitering, idet man blot takserede den bedste Jord (8-Jorden) i Forhold til Normaljorden (24) og omregnede de øvrige Jordstykker herefter. Kun hvor det skønnedes, at Udskiftningsboniteringen var i nogen Grad forfejlet, blev der afvejet fra den.

I 1804 blev det befalet Amtmændene at indhente Efterretninger fra Jordejerne om de forskellige Ejendommers Hartkorn og deres Brugere — dette Materiale blev indført i Concept-Beskrivelsesprotokoller, som Landinspektørerne fik overladt som Grundlag for den nye Matrikulering.

Disse Concept-Beskrivelsesprotokoller findes i Matrikelarkivet. De har den Betydning, at de oprindelige Ejer- og Brugernavne fra 1804 er førte à jour til ca. 1837, de kan derfor blive Bindeled, naar man ved de historiske Specialundersøgelser vælger at gaa ud fra Personens Navn — en Fremgangsmaade, som vist i Regelen lønner sig, naar der er Tale om at søge at holde Rede paa Jordejendomme Udskiftningstiden igennem.

Concept-Beskrivelsesprotokollerne har altid Ejendommene opførte i samme Orden som i den senere Matrikel, idet man indenfor hvert Ejerlav først opfører Hovedgaarde med tilliggende Jorder, Parcelgaarde og Huse, dernæst Præstegaarde og Skolejorder, og endelig Ejerlavets Gaarde og Huse, til sidst mulige Fællesjorder, Gadepladser, Grusgrave o. lign. De Numre, som disse Ejendomme i fortløbende Rækker fik tildelte, er de nuværende Matrikelnumre, oprindeligt hele Tal, men nu i Regelen paa Grund af de senere Udstykninger efterfulgt af Bogstaver.

Matrikelnumre i denne udstrakte Grad, Numre paa hver Jordpart i Landet, kendes ikke i Matriklen 1688, men ogsaa i denne staar Gaardene opførte med Nummer, og dette Matrikelnummer vil man ofte finde benyttet i ældre Dokumenter; havde vi haft en Sammenstilling af disse ældre Matrikelnumre med de nye, vilde Lokalhistorikeren være langt bedre stillet ved Specialundersøgelser. Nu maa Broen bygges fra Concept-Bescri-

velsesprotokollerne gennem Udskiftningskortene med deres Navne paa Gaardenes Brugere og til ældre Hartkornsindberetninger, Skattelister, Fæsteprotokoller o. lign.

Under Arbejdet med at prøve Kort og bonitere Jorden omkring i Landet førtes Journaler; disse Protokoller, et Bind for hvert Herred, findes i Matrikelsarkivet. De indeholder mange Oplysninger af lokalhistorisk Værdi, og er meget lette at benytte, da der i hvert Bind findes alfabetisk Register.

Efter Kortprøven og Boniteringen udførtes Beregningen. I de saakaldte Beregningsprotokoller (nu alm. kaldet Sogneprotokoller) opførtes under hver Ejendom dens forskellige Jordstykker med deres Areal i Kvadratalen; dette Areal blev udfundet ved Maalinger paa Kortet. Dernæst anførtes Jordstykkets Takst, og man udregnede derefter Arealet i boniteret Jord efter Takst 24, altsaa vil f. Eks. 3000 □ Al. Jord til Takst 8 svare til 1000 □ Al. boniteret Jord. Man beregnede dog ikke nogen Jord til mere end 20, selv om den var takseret til mere. Naar man havde udfundet Arealet af boniteret Jord i □ Al., blev dette Tal divideret med 72000, og man fik saa Hartkornet udregnet. Det havde været Forudsætningen, at Matrikuleringen skulde give samme Mængde Hartkorn for hele Landet, som der fandtes efter den gamle Matrikel, og man havde regnet ud, at naar man regnede 72000 □ Al. boniteret Jord til 1 Td. HK., vilde man faa omtrent samlede Mængde; Resultatet blev dog, at man fik godt 8000 Td. HK. mere end tilforn.

Disse Sogneprotokoller giver noget af et Billede af Danmarks Udseende i den nærmeste Tid efter Udskiftnings Tilendebringelse. Foruden Navne paa Ejere og Brugere af Ejendommene og det store Beregningsmateriale indeholder de ogsaa i Anmærkningerne mange værdifulde Oplysninger af mere speciel Art; man sporer her trods Udskiftningen adskillige Rester af af Fællesskabet navnlig med Hensyn til Græsgange, Tyrejord o. lign., den Form hvorunder Fællesskabet har levet længst og endnu findes hist og her. Nu er jo hele Landet, paa Fanø nær, udskiftet.

Matrikelsprotokollerne 1844 er et Uddrag af Beregningsproto-

kollerne; de opfører kun Ejer- og Brugernavne, nyt Matr. Nr., gammelt og nyt Hartkorn, privilegeret og uprivilegeret, samt Skovskyld; formelt svarer de ganske til Matrikelsprotokollerne fra 1688.

Matrikelsprotokollerne er dog et Par Gange senere blevet skrevet om, da de mange Udstykninger og Delinger af Numre og Hartkorn gjorde det ønskeligt. Alle Udstykninger findes behandlede i særlige Journalsager, der i stor Mængde opbevares i Matrikels- og Rigsarkivet, og som foruden den praktiske Betydning, de til enhver Tid vil have ved Afgørelse af Ejendomstrætter, tillige med Tiden vil faa stor historisk Betydning, og Materialet er fuldstændigt bevaret og omfatter Tiden fra sidste Matrikulering til vore Dage. Matrikelskortene og Matriklerne føres stadig à jour og er til enhver Tid i Stand til at vise, hvor stærkt Jorden er udstykket. Matrikelskortene omtegnes helt, naar Slid og Tilføjelser efterhaanden nødvendiggør det, og opbevares derefter blandt Originalkortene (de første Matrikelskort i Serien Originalkort Nr. 1). I de senere Aar er Nymaalinger til Matrikelskort i større Maalestok (1:800) over Stationsbyer o. lign. oftere foretaget.

Men det Billede af Jordens Fordeling, vi faar ved Betragtning af et moderne Matrikelskort, vil dog ikke helt svare til Virkeligheden. Det kan jo godt lade sig gøre at oprette en Gaard ved Sammenkøbning af flere mindre Jordstykker med forskellige Matrikelsnumre, men saadanne Bevægelser viser Kortene ikke, de viser Udstykninger, men ikke Sammenlægninger.

Hartkornet er som bekendt nu afskaffet som Grundlag for direkte Skatter til Staten, og afløst af Ejendomsskyld; ved kommunal Beskatning gælder det til 1925, men afløses gradvis af Ejendomsskylden; enkelte særlige Ydelser, som Pligtkørsel o. lign. paahviler dog stadig Hartkornet, men det vil vel ogsaa snart være forbi, og Hartkornet kan da nærmest siges at tilhøre Historien. Matrikelskontoret, som hidtil har set sin Hovedopgave i at holde Skattegrundlaget paa Højde med Tiden, vil fremtidig være det Centralsted, hvor der føres Regnskab med Besiddelsen af Danmarks Jord paa en saadan Maade, at der ikke kan finde ulovlig Skelflytning Sted.

Bornholm.

Med Hensyn til Matrikuleringen er Bornholm noget for sig, men det har sin historiske Forklaring. Ved Roskildefreden 1658 maatte Danmark afstaa Bornholm til Sverige, men under den følgende Krig med Karl Gustav gjorde Bornholmerne Opstand og fordrev Svenskerne fra Øen og udraabte Frederik III til deres Arveherre; da saa Danmark ved Freden 1660 fik Bornholm tilbage, skulde de kongetro Bornholmere belønnes. Dette skete paa den Maade, at Bornholm sattes lempeligere i Skat end de øvrige Dele af Danmark. Bornholm kom kun til at betale 2 Mark af hver Td. Hartkorn, og herved blev det i det væsentlige lige til Matrikel 1844 indførtes, medens Skatten i det øvrige Danmark blev fastsat til 4 Mark og efterhaanden steg til 1 Rd. 3 Mk.; flere senere tilkommende Skatter blev Bornholm helt eller delvis fri for.

Det maa ogsaa være paa Grund af denne Særstilling, at Bornholm ikke er blevet matrikuleret hverken i 1664 eller 1688; man har indskrænket sig til at modtage Hartkornsskatten efter de gamle Jordebøger.

Th. Aabye (Jord-Eiendommens Skyldsætning, Kbh. 1816, p. 49) omtaler, at der var foregaaet en Hartkornsberegning allerede 1624, og at det for Bornholms Vedkommende blev ved denne Takst. Hermed menes aabenbart kun, at Jordebogen fra den Tid stadig har været Skattegrundlag, for Hartkorn beskattes jo først senere. Og det er højst sandsynligt, at dette er rigtigt. Vi finder nemlig intet om, at der i 1662 er udnævnt nogen Kommission til Matrikulering af Bornholm. ^{26/s} 1663 udgik der intet Brev til Amtmanden over Bornholm om at lade skrive ny Matrikel, saaledes som de øvrige Amtmænd fik Befaling til, og i 1688 er det sikkert, at Bornholm ikke blev medtaget, og gamle Matrikler 1664 og 1688 findes derfor heller ikke for Bornholm.

Vi har derimod noget Jordebogsmateriale bevaret. I Rigsarkivet findes fuldstændige Jordebøger fra 1624—25. Den første turde være den af Th. Aabye omtalte. Fra 1662 findes i Landsarkivet for Sjælland en Jordebog, som kaldes en rigtig Kopi af

den originale Jordebog, som Peder Jensen forrige Skriver har indleveret i Skattekammeret under egen Haand. Den er efter Rentemester Gabels Befaling underskrevet 18. Juli 1662 af Peder Jensen Randers og Peder Madsen. Jordebogen er afgivet af Bornholms Amtskontor for ikke lang Tid siden. Den er aabenbart kun en Afskrift af de ældre Jordebøger; Landgildeafgifterne er anført in specie og der er ingen Hartkornsberegning foretaget; de Udsædsangivelser, som findes i de samtidige Kommissionsmatrikler, findes heller ikke her.

I Rigsarkivet findes en Jordebog af 28. Juni 1664, imellem de til Matriklens Indrettelse indsendte Jordebøger. Den er udfærdiget af Hans Schrøder og Hans Christensen, og dateret Hammershus. Den savner ligesom de tidligere Jordebøger en Udregning af Hartkorn.

Af andre ældre Jordebøger findes der mange, som er vedlagte som Indtægtsbilag ved Lensregnskabet for Hammershus, den ældste bevarede vistnok fra 1596, men Jordebøger af denne Art affattedes hvert Aar, noget, som iøvrigt gælder hele Danmark; fra alle Lenene findes Rækker af Regnskabsjordebøger. Men for Bornholms Vedkommende er disse Jordebøger særlig gode, fordi praktisk talt alt Godset var Krongods og derfor altsammen opført i Jordebogen.

I 1671 nedsattes en Kommission paa et Par Medlemmer til Ordning af Skatteforhold, og til Brug for dem er aabenbart affattet en lille Bog, som bærer Titlen: »Extract till Matriculens Indrettelse offuer Bordingholmb, Sognnewiis Anno 1671 wed Jenns Søffrensen Borman.« Saa vidt det kan skønnes, er dette en Hartkornsberegning, foretaget efter de gamle Jordebøger, med Benyttelse af en i Bogen anført Takst. (V. A. II. 104.) Dette turde være den første bornholmske Hartkornsberegning. Efter alt er det klart, at Bornholm ikke i 1664 fik en Matrikel i Lighed med det øvrige Danmark, ingen Skattebog, som var affattet ved Samarbejde mellem Amtmand og Bønder og underskrevet og besejlet af begge Parter.

Noget misvisende bliver det derfor, naar det i mange moderne Fremstillinger hedder, at det for Bornholms Vedkom-

mende forblev ved Matriklen 1664 — saaledes i Traps Danmark — for Sagen er jo netop, at vi ikke kan paavise nogen Matrikel 1664.

Heller ikke i 1688 blev Bornholm opmaalt og skyldsæt efter Jordens Godhed, men først i 1844 fik det ny Matrikel. Det bestemtes da, at for Bornholm skulde det gamle Hartkornsbeløb bevares, og der gik derfor kun 49600 □ Al. boniteret Jord paa 1 Td. HK, medens der i det øvrige Danmark, hvor man iøvrigt ogsaa søgte at bevare den gamle Hartkornsmængde, gik 72000 □ Al. boniteret Jord paa 1 Td. HK. Var Bornholm blevet matrikuleret i 1688, havde der ikke fremkommet saa stor en Forskel, for i 1688 blev jo Hartkornsmængden betydelig formindsket over hele Landet. Men iøvrigt var der ogsaa Tale om at opmaale og skyldsætte Bornholm ligesom det øvrige Land efter 1688, men det blev opgivet, da man indsaa, at det vilde blive til stor Skade for den kongelige Kasse!

Uagtet Bornholm som anført blev lempeligt behandlet med Skatterne, stod det dog klart for alle, at Hartkornsansættelsen efterhaanden som Tiden skred frem, blev mere og mere urimelig. Ganske interessant fortæller Grønbech (Noget om Landbruget paa Bornholm, 1815, 2), at en af de allerringeste Gaarde i hans Sogn var ansat til 9 Td. HK., medens en af de største kun var ansat til 3 Td. Og Matriklen 1844 bidrog derfor i høj Grad til at skabe et mere retfærdigt Grundlag end de gamle Jordebogsafgifter, der maaske gik tilbage til den Tid, da Ærkebisperne i Lund herskede over Bornholm.

De, som sysler med bornholmske Jordebøger, vil hurtig opdage, at her findes et gammelt Nummersystem, Gaardene er nummererede i to Rækker, Selvejrgaarde og Vornedgaarde. At denne Inddeling er meget gammel, ses deraf, at Gaardenes Rækkefølge aabenbart er den samme i alle bevarede Jordebøger, lige fra 1596 af. Numrene findes bl. a. i Jordebog 1664, men for de ældste Jordebøgers Vedkommende fastslaar vi en Gaards Identitet derved, at f. Eks. Manden i Gaard Nr. 3 hedder Hans Gudmansøn (Rø, 1625), og Gaarden i Matr. 1844 kaldes Gudmingegaard; Rasmus Hillebrand (Nylars 1596): Hylkebrands-

gaard; Lauritz Gallind (V. Marie 1625): Gallingegaard; af denne Slags Overensstemmelser findes mange. (Jfr. Danske Studier 1917, 95.

De to Klasser af Gaarde, Selvejrgaarde og Vornedgaarde, holdes saaledes adskilte lige til vore Dage, uagtet Vornedgaardene i 1744 var blevet Selveje; dog betalte saavel de som de ældre Selvejrgaarde stadig Landgilde til den kgl. Kasse, kun enkelte Proprietærgaarde var fri.

Sønderjylland.

I Sønderjylland har der ikke været foretaget Matrikulering som i det øvrige Danmark hverken i 1664, 1688 eller 1844. Skattegrundlaget var nogle ældgamle Plovtakster, af hvilke nogle af de ældste bevarede er udgivet af F. Falkenstjerne og Anna Hude i Sønderjydske Skatte- og Jordebøger; en Del yngre Materiale findes i Rigsarkivet, men meget af dette Materiale maa antagelig findes i slesvigske og holstenske Arkiver. Naar dette Spørgsmaal har Interesse for denne Undersøgelse, saa er det fordi Ærø og Nørre Tyrstrup (Kolding) Herred eller de saakaldte otte Sogne tidligere laa til Sønderjylland, og lokalhistorisk Stof fra disse Egne derfor maa søges i de sønderjydske Arkivalia. Efter Freden 1864 blev disse Steder opmaalte og matrikulerede, og Papirerne vedrørende dem findes i Matrikelsarkivet. Men Kortene, som optoges, mangler ganske Marknavne. For Ærøs Vedkommende findes dog i Rigsarkivet nogle mere end 100 Aar gamle Kort, som har Marknavnene optaget.

I saavel de ældre Matrikler (1662—64, 1688) som den nye af 1844 findes Matrikulering af de kongerigske Dele af de blandede Distrikter i Ribe Amt, derunder en hel Del Steder, som nu hører til Sønderjylland.

Efterskrift.

Naar jeg har indladt mig paa en Redegørelse for Matrikelsmaterialet, er det fordi jeg ved mit Arbejde som Sekretær i Stednavneudvalget har haft Lejlighed til at beskæftige mig en Del med det. Stednavneudvalget har nemlig som Grundlag for sin topografiske Navnesamling taget Stednavnenes Skriveformer

i de tre Hovedmatrikler: 1664, 1688 og 1844. Arbejdet med Udskrivningen af Stednavne vakte Interesse for Stoffets historiske Værdi, og da jeg tit ved min Virksomhed har savnet en Oversigt over det og Redegørelse for dets Sammenhæng¹⁾, har jeg derfor til Brug for andre villet give en saadan, da jeg selv føler, hvor nyttig den vil kunne være for de mange, som søger Oplysninger i Matrikelsstoffet. Matrikelsarkivet, der ifølge sin Indretning er et ministerielt Kontorarkiv, bruges alligevel af en stadig voksende Skare af Historikere, og det er navnlig til Vejledning for dem denne Afhandling skulde tjene, saa at de paa Forhaand kan vide lidt om Arkivets Omfang og Ordning og hvad de kan vente at finde deri; der er jo hidtil ikke udgivet nogen Registratur over dets Indhold.